

О. В. Джумурат, провідний інспектор відділу
митних платежів Східної митниці

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ТА РОЛЬ РИЗИКІВ У НЬОМУ

У статті запропоновано методологічний підхід до формування системи економічної безпеки держави. Показано вплив та місце ризиків у даній системі.

В статье предложен методологический подход к формированию системы экономической безопасности государства. Показано влияние и место рисков в данной системе.

The methodological approach of forming the economic security system of the state is offered in the article. The influence and place of the risks in this system are represented.

Ключові слова. Економічна безпека, держава, ризики, економічні інтереси.

Вступ. Економічні інтереси держави розглядаються наукою як один з базових об'єктів забезпечення національної безпеки України. Вони є орієнтирами розвитку економіки, значно впливають на визначення напрямів такого розвитку, їх пріоритетів. Незаперечно, зокрема, формулювання такого економічного інтересу, як забезпечення високого добробуту населення і держави загалом. Але це, скоріш за все, вічний ідеал, характерний для будь-якої держави. При цьому залишаються без відповідей питання: в які терміни та наскільки високого добробуту передбачається досягти в Україні? Подібні визначення економічних інтересів держави не конструктивні та не сприяють організації на їх засадах діяльності з планомірного розвитку економіки. Галузь економічних інтересів дуже суб'єктивна й багатовимірна. Тому забезпечити повну об'єктивність їх визначень неможливо, але прагнути до цього треба, якщо ми вимагаємо прагматизму від політики, результативності від діяльності держави.

Формування незалежної та суверенної держави зумовлює необхідність здійснення адекватної та послідовної зовнішньої політики [1]. Тому однією з особливостей сучасного етапу економічного розвитку є швидке зростання обсягів міжнародних економічних контактів, подальший розвиток світового поділу праці, поглиблення економічної взаємозалежності держав, що зумовлено, насамперед, швидким зростанням виробничих сил та науково-технічним прогресом. Кінцевим результатом такого процесу має стати вільне переміщення товарів, послуг, об'єктів інтелектуальної власності, капіталів, робочої сили через території різних держав та поступове зникнення торговельних бар'єрів між ними.

Нині кожна держава намагається контролювати процеси переміщення товарів через свої кордони з метою захисту економічних інтересів та забезпечення національної безпеки. Для забезпечення такого контролю необхідна наявність певного механізму його здійснення, що включає об'єкти та суб'єкти цього регулювання та певні правові норми, економічні механізми, що регулюють відносини в цій сфері [2].

У сучасній літературі, присвяченій проблемам держави (її інтересам і безпеці), існує найрізноманітніша кількість підходів, що можуть бути покладені в основу оптимізації процесів забезпечення економічної безпеки держави. Проте жоден з них не дає вичерпної інформації щодо алгоритму дій у тій чи іншій ситуації, але в той же час і не може бути визнаний неправильним, оскільки кожний автор розробляє підхід за тими ознаками, які вважає найважливішими.

© **О. В. Джумурат, 2012**

Постановка завдання. Зважаючи на велике значення досягнення необхідного рівня економічної безпеки держави, дуже важливо методологічно правильно визначити шляхи дослідження даної проблеми. Розглядається методологічний підхід щодо формування системи економічної безпеки держави.

Результати дослідження. Одна з важливих складових економічної безпеки країни – це рівень конкурентоспроможності її економіки. В цьому контексті визначальним фактором є здатність держави до захисту національних економічних інтересів, у тому числі й через ефективну зовнішньоекономічну політику, надійну митну та прикордонну системи.

Рівень економічної безпеки, що, як відомо, характеризує стан захищеності національної економіки з погляду створення умов її розвитку, нині за багатьма складовими вже досяг тієї критичної межі, за якою виникають реальні загрози національній безпеці держави.

Прямим підтвердженням такого висновку є: високий рівень "тінізації" економіки; значні обсяги неконтрольованого відтоку грошових коштів за кордон та ухилення від оподаткування; масштабні контрабандні прояви, фіктивні експортно-імпорتنі операції та пов'язане із цими фактами необґрунтоване відшкодування ПДВ тощо.

Поширення зазначених явищ призводить до нанесення державі прямих економічних збитків, створює умови для уповільнення темпів розвитку економіки, зниження кредитних та інвестиційних рейтингів.

Тому швидко зростання обсягів міжнародних економічних відносин, поглиблення економічної взаємозалежності держав, швидкий темп прояву тенденції вільного переміщення товарів потребують державного регулювання з боку правоохоронних та виконавчих органів влади.

Методологічний підхід розроблено на підставі аналізу підходу, запропонованого М. Сунгуровським відносно національної безпеки держави, та імплементовано в розрізі економічної безпеки України з урахуванням зовнішньоекономічних ризикових факторів. Запропонований методологічний підхід призначений сприяти оптимізації створення й функціонування системи забезпечення економічної безпеки. Він визначає, так би мовити, “об’єктивний коридор”, у межах якого можуть бути плідно використано суб’єктивні підходи. Таке поєднання забезпечує необхідну обґрунтованість рішень з визначення загроз, створення й функціонування ефективної, збалансованої, економічно необтяжливої системи забезпечення економічної безпеки.

Методологічний підхід до формування системи економічної безпеки держави формується з таких елементів:

- 1) економічні інтереси;
- 2) суб’єкт економічних інтересів;
- 3) предмет економічних інтересів (стратегічні цілі);
- 4) процес реалізації економічних інтересів;
- 5) система забезпечення економічної безпеки;
- 6) загрози;
- 7) вимоги (потреби) держави;
- 8) функції суб’єктів;
- 9) структура;
- 10) причини, динаміка.

Суть даного підходу полягає в такому: суб’єкти економічних інтересів впливають на предмет економічних інтересів через процес реалізації економічних інтересів (рис. 1).

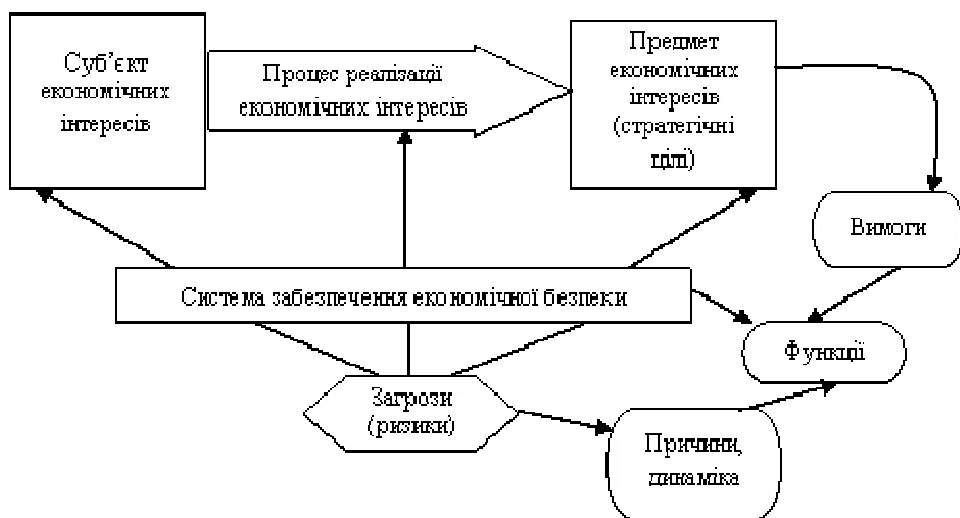

Рис. 1. Загальна схема методологічного підходу

Система забезпечення економічної безпеки – це організована державою сукупність суб’єктів (державних органів, посадових осіб, громадян та їх спілок), об’єднаних цілями та завданнями щодо захисту економічних інтересів, які здійснюють свою діяльність у цій сфері відповідно до визначених у законодавстві України функцій, механізмів їх виконання. Її елементи: носії (суб’єкти) інтересу; предмет інтересу; спосіб реалізації інтересу.

Носії інтересу – громадяни України, громадські організації, партії, держава, суспільство в цілому, а також конкретні органи (посадові особи), які формулюють власні та суспільні потреби, систематизують їх і проголошують національні інтереси (Конституція України опосередковано визначає суб’єктів, які можуть вважатися виразниками інтересів суспільства). Предмет інтересу – мета, кінцевий результат, до якого прагнуть носії інтересу. Спосіб реалізації інтересу – дія чи послідовність дій, які приводять (мають привести) до досягнення мети, тобто до отримання кінцевого результату.

Саме на ці три складові поняття “економічні інтереси” можуть впливати загрози, які можуть бути пов’язані з безпосереднім діювим впливом на носія інтересу або завдати суттєвої шкоди або унеможливити сам спосіб досягнення інтересу. “Загроза” має таку властивість, як динамічність.

“Загрозу” можна розглядати і як ризик. Наявність фактора ризику – необхідний атрибут ринкової економіки, оскільки ринок передбачає економічну свободу суб’єктів господарської діяльності, за якої вигода одних може стати втратами для інших. Тому суб’єкти ринку, прагнучи мінімізувати втрати, мають

передбачати різні типи ризиків, джерела їх виникнення, можливість настання, наслідки і втрати. Однак, як правило, це супроводжується величезними труднощами. Сучасна економічна система є складною структурою, яка безперервно розвивається та видозмінюється, трансформуючи і втрачаючи певні властивості й елементи, набуваючи нових. [2].

Учені виокремлюють такі основні властивості ризику: конфліктність (суперечливість), альтернативність, правомірність, результативність, невизначеність.

Конфліктність ризику виявляється в певній суперечності між об'єктивно існуючими ризиковими ситуаціями та їх суб'єктивною оцінкою.

Суперечливість ризику проявляється в різних аспектах: з одного боку, ризик зорієнтований на отримання позитивних для системи результатів прийняття рішень найефективнішими способами, з іншого – може призвести до несприятливих соціально-економічних наслідків (оскільки оцінка чи вибір альтернатив ґрунтується на неповній, нечіткій, недостовірній на момент прийняття рішення інформації).

Альтернативність ризику зумовлена необхідністю управління ним на основі оцінювання і вибору однієї з кількох найвірогідніших стратегій (альтернатив, варіантів, управлінських дій). Залежно від конкретного змісту ризикової ситуації альтернативність може бути неоднакового ступеня складності і вирішуватися різними способами. У простих ситуаціях вибір здійснюється, як правило, на основі минулого досвіду та інтуїції, а в складних – необхідно додатково використовувати спеціальні методи і методики.

Правомірність ризику полягає в дотриманні певного механізму, який регулює правовий аспект його вияву. Критеріями обґрунтованості при цьому слугують законодавство, юридичне право, морально-етичні норми.

Результативність ризику виявляється в потенційній можливості відхилення від очікуваного результату події (негативних, нульових і позитивних). Ризик виражається ймовірністю отримання таких небажаних результатів, як зниження прибутку і втрати внаслідок різних причин.

Невизначеність ризику є фундаментальною характеристикою недостатньої забезпеченості процесу прийняття рішень знаннями стосовно певної проблемної ситуації. Ризик можна вважати одним зі способів зняття невизначеності, що виникає внаслідок недостовірності інформації або відсутності однозначності. Знайти засоби, що дають змогу повністю позбутися впливу фактора невизначеності, практично неможливо [2].

Наголосимо, що об'єктивно наявні невизначеність, конфліктність, брак інформації на момент оцінювання і прийняття управлінських рішень, неоднозначність прогнозів, зміни в навколишньому середовищі й у самій системі, еволюційні трансформаційні процеси, обмаль часу для наукового обґрунтування значень економічних і фінансових показників та підтримки прийняття відповідних рішень породжують ризик.

Вивчаючи та враховуючи ризик, необхідно мати чітке уявлення про його об'єкт, суб'єкт, джерела. Слід також звернути увагу на те, що ризик має діалектичну *об'єктивно-суб'єктивну структуру* [3].

Об'єктивність ризику у фінансово-економічній сфері ґрунтується на тому, що він існує через об'єктивні, притаманні економіці, категорії конфліктності, невизначеності, розпливчастості, відсутності вичерпної інформації на момент оцінювання та прийняття управлінських рішень.

Суб'єктивність ризику зумовлюється тим, що в економіці (бізнесі) діють реальні люди (інвестори, менеджери, управлінські команди, бізнесмени, органи державної влади) із власним досвідом, психологією, інтересами, преференціями, схильністю чи несхильністю до ризику.

Об'єктом ризику називають економічну систему, оцінити ефективність та умови функціонування якої на перспективу вичерпно й точно неможливо.

Суб'єкт ризику – особа або колектив, зацікавлені в результатах управління об'єктом ризику з відповідною компетенцією щодо управління й прийняття відповідних рішень стосовно об'єкта ризику.

Джерела ризику – це фактори (процеси, явища), що спричиняють невизначеність, конфліктність.

З огляду на викладене, запропоновано таке визначення ризику, як економічної категорії.

Ризик – це економічна категорія, котра відображає характерні особливості сприйняття зацікавленими суб'єктами економічних відносин об'єктивно наявних невизначеності й конфліктності, іманентно притаманних процесам цілепокладання, управління, прийняття рішень та оцінювання, обтяжених можливими загрозами й невикористаними можливостями.

Це визначення ґрунтується на системному підході до категорії економічного ризику і вказує на необхідність аналізу впливу на об'єкти управління сукупності внутрішніх та зовнішніх чинників і надсистеми, а також врахування ставлення до ризику суб'єктів господарювання (суб'єктів ризику) [3].

Кваліфікована діяльність з урахування ризику в економіці істотно поліпшує шанси держави досягти успіхів у довгостроковій перспективі. Узагальнено діяльність державних органів виконавчої влади (далі – ДОВВ) з урахування й управління ризиком можна назвати *політикою ризику*. Вона передбачає комплекс дій і заходів, що мають на меті зменшити небезпеку на всіх стадіях функціонування системи (зокрема, митної), а саме ідентифікацію та оцінювання ризику (якісне й кількісне), вибір методів і механізмів управління ризиком, упровадження обраних методів та моніторинг результатів [3].

В економічній літературі існує досить велика кількість визначень такого поняття, як управління ризиком (табл. 1).

Порівняння визначень “управління ризиком”

Автор	Визначення
Хохлов Н. В.	Управление риском – синтетическая научная дисциплина, которая изучает влияние на различные сферы деятельности человека случайных событий, наносящих физический и материальный ущерб. Точнее было бы говорить об управлении риском не как о науке, а как о методологии, обладающей собственным набором терминов, классификацией, единым подходом к анализу различных рисков
Чернова Г. В.	В мировой и отечественной специальной литературе понятие “управление рисками” (риск-менеджмент) используется в широком и в узком смыслах. В широком смысле управление риском (риск-менеджмент) есть искусство и наука об обеспечении условий успешного функционирования любой производственно-хозяйственной единицы в условиях риска. В узком смысле управление риском (риск-менеджмент) представляет собой процесс разработки и внедрения программы уменьшения любых случайно возникающих убытков
Старостіна А. О.	Управление финансовыми рисками предприятия представляет собой процесс предвидения и нейтрализации их негативных финансовых последствий, связанный с их идентификацией, оценкой, профилактикой и страхованием
Гранатуров В. М.	Управление риском можно охарактеризовать как совокупность методов, приемов и мероприятий, позволяющих в определенной степени прогнозировать наступление рисков событий и принимать меры к исключению или снижению отрицательных последствий наступления таких событий
Вітлінський В. В.	Управління ризиком покликане забезпечити оптимальне для підприємства співвідношення прибутку (приросту ринкової вартості) та ризику, його прийнятний (допустимий) рівень

Проте більшість учених визначають його як процес впливу на керований об’єкт, метою якого є пошук можливих шляхів зниження ризику [4]. Однак дане визначення дещо обмежено, тому що не містить широкого діапазону ризиків і потребує вдосконалення. Можна зазначити, що управління ризиками становить такий процес впливу на суб’єкт господарської діяльності, за якого забезпечується максимально широкий діапазон можливих ризиків, їх розумне (обґрунтоване) прийняття і зведення ступеня їхнього впливу на нього до мінімально можливих меж, а також розробка стратегії поведінки даного суб’єкта у випадку реалізації конкретних видів ризиків.

Відповідно до даного визначення поняття “управління ризиками”, можна виділити декілька основних принципів цього процесу:

1) *принцип масштабності*. Суть цього принципу полягає в тому, що суб’єкт господарювання має наближуватися до найповнішого охоплення можливих сфер виникнення ризиків. Таким чином, цей принцип обумовлює зведення ступеня непевності до мінімуму. Це означає, що непевність у виникненні ризику продовжуватиме існувати (тобто ризик може реалізуватися або не реалізуватися), але непевність у тому, що він може реалізуватися, зникає;

2) *принцип мінімізації*. Цей принцип означає те, що ДОВВ будуть мінімізувати, по-перше, спектр можливих ризиків, а по-друге, ступінь їхнього впливу на свою діяльність. Мінімізація ризику може бути реалізована за декількома напрямками, що, на думку більшості авторів, складаються в лімітуванні ризиків, їхньому хеджуванні та страхуванні;

3) *принцип адекватності реакції*. Суть даного принципу зводиться до того, що суб’єкт, який господарює, у відповідь повинен швидко реагувати на внутрішні й зовнішні зміни, які виражаються в реалізації ризику, тобто в тих ситуаціях, коли він стає реальністю. Даний принцип може бути реалізовано як за допомогою постійного й безупинного маркетингу, так і за допомогою ефективної організації робіт із розробки стратегії розвитку економіки держави;

4) *принцип розумного прийняття*. Цей принцип означає, що тільки в тому випадку, коли ризик обґрунтований, він може бути прийнятий [4].

Управління ризиком, як і будь-яка система управління, складається з двох підсистем: керованої підсистеми (об’єкта управління) і керуючої підсистеми (суб’єкта управління). При цьому керована підсистема становить сукупність ризиків, що впливають на дії суб’єктів господарювання, і взаємодіє, що виникають між ними під час реалізації останніх. Керуюча система – це спеціальна група людей, що за

допомогою різноманітних дій та методів здійснює цілеспрямоване функціонування суб'єкта господарювання.

Процес ефективного управління ризиком містить такі етапи.

1. *Комплектація*. На цьому етапі оцінюються можливості виникнення всієї сукупності ризиків незалежно від того, чи зможе ДОВВ впливати на них у випадку реалізації, чи не зможе. Таким чином, даний етап є інформаційно-аналітичним етапом.

2. *Ідентифікація*. На цьому етапі встановлюються всі параметри можливого ризику відповідно до сфери контролю того чи іншого ДОВВ.

3. *Перевірка*. На цьому етапі вирішується питання про доцільність заняття даним напрямком діяльності за наявності інформації про вже ідентифіковані ризики. Воно може відмовитися від будь-якого із запропонованих видів діяльності в тому випадку, якщо за якимись причинами ризик не задовольняє стратегії фірми (наприклад, більш високий рівень ризику для даного напрямку діяльності в порівнянні з іншими напрямками тощо).

4. *Якісний і кількісний аналіз*. На цьому етапі робиться повний аналіз ризику із розрахунком його рівня і ступеня впливу на діяльність ДОВВ і, як наслідок, – економіки держави загалом.

5. *Зниження ступеня ризику*. На цьому етапі здійснюється пошук шляхів активного і пасивного захисту від ризику і розробкою конкретних механізмів їхньої реалізації.

6. *Планування реагування*. На цьому етапі розробляється стратегія поведінки на той випадок, коли прийняті ним ризики виявляться реалізованими.

7. *Контроль*. Після того як ризик прийнято, проаналізовано та сплановано свої дії, у разі його реалізації слід контролювати поточну обстановку (як внутрішню, так і зовнішню) для того, щоб під час реалізації ризику або на етапі появи умов до його реалізації відреагувати на нього за заздалегідь розробленим планом.

8. *Реагування*. Цей етап не завжди наявний у процесі управління ризиками і з'являється тільки у випадку їхньої реалізації. Протягом даного етапу держава буде свою діяльність (поведінку) за заздалегідь накресленим планом.

9. *Перспективний аналіз*. Має своєю основною метою аналіз минулого досвіду з керування ризиками для його урахування у своїй подальшій діяльності. Ефективність проведення даного етапу багато в чому визначає успіх наступного функціонування тієї чи іншої системи та економіки [4].

Функція суб'єкта системи забезпечення економічної безпеки – це його спрямованість на виконання того чи іншого виду діяльності в рамках загальної системи заходів щодо забезпечення економічної безпеки України.

Під потребою держави в захисті економічних інтересів розуміється такий діапазон станів економіки, держави, її структур, у якому досягається гарантоване забезпечення умов реалізації економічних інтересів за наявності або в передбаченні загроз.

Даний підхід до формування та організації системи захисту економічних інтересів, як і будь-яка модель реальної ситуації, не може мати повної відповіді на всі запитання, але дає змогу сформулювати перелік функцій захисту від загроз, визначити їх пріоритетність.

Тому дуже важливо, щоб держава сама мала спроможність самостійно виробляти та здійснювати власну економічну політику, а також визначити й реалізувати власні національні інтереси тощо [5].

Висновки. Управління ризиком (ризик-менеджмент) має стати інтегрованою частиною стратегічного і політичного планування, оскільки дає всебічну і структуровану основу для виявлення та керування ризиками за найефективнішого досягнення цілей. Для уникнення помилок під час ризик-менеджменту слід розвивати наявні методи та інструментарії ризикології. У ризик-менеджменті державі доцільно виділити оперативне та стратегічне управління ризиками. Оперативне дозволить здійснювати постійну роботу щодо аналізу можливих ризиків, їх передбачення й упередження. Стратегічне має стати складовою стратегічного планування й управління, що дасть змогу здійснювати оцінку ризиків високого рівня. І тут дуже важлива правильна ідентифікація ризиків, установлення їх параметрів (що може трапитись, в яких випадках і чому?), складання повного переліку ризиків, що можуть вплинути на досягнення мети. Цей перелік має бути максимально повним. Однак під час ризик-менеджменту також слід урахувувати доцільність та частоту обов'язкового реагування на той чи інший ризик для того, щоб уникнути негативних наслідків державного ризик-менеджменту.

Література

1. Про оновлення складу робочої групи та додаткові заходи щодо підвищення ефективності її діяльності : наказ ДПАУ/ДМСУ від 16.10.2006 № 620/891.
2. Лук'янова В. В. Економічний ризик / Лук'янова В. В. – К. : Академвидав, 2007. – 462 с.
3. Верченко П. І. Ризикологія / Верченко П. І. – К. : КНЕУ. 2006. – 175 с.
4. Андреева Т. Є. Ризик у ринковій економіці / Андреева Т. Є. – Х. : Бурун Книга. 2005 – 127 с.
5. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / Єрмошенко М. М. – К. : Київ. нац. торг-екон. ун-т, 2001. – 26 с.